

Na de euforie de desillusie

- De Standaard, zaterdag 17 maart 2012

Maak plaats voor het nieuwe onbehagen

© put

We hebben een nieuwe verlichting nodig, en wel gauw. Eentje die ons doet inzien dat we helemaal niet zo vrij en blij zijn als we zelf denken. Want hoeveel vrijheid hebben we eigenlijk écht, in onze neoliberale wereld van vandaag? Als individueel succes (lees: individuele productiviteit) gezien wordt als het hoogste morele goed en succeslozen als patiënten met een te behandelen stoornis, dan is goed begonnen helemaal niks gewonnen, vindt PAUL VERHAEGHE.

Het idee van de maakbare mens is samen met dat van vrijheid de belangrijkste leugen van vandaag. Zygmunt Bauman heeft de paradox van onze tijd mooi samengevat: 'Nooit waren we zo vrij. Nooit hebben we ons zo machteloos gevoeld.' Natuurlijk zijn wij vrij, in de betekenis dat we onze gal kunnen spuwen op religie (pas wel op met de islam en het jodendom), dat we op seksueel vlak ongeveer alles moeten uitproberen wat vroeger verboden was, en dat we om het even welke politieke stroming mogen aanhangen. We mogen dat allemaal doen om de eenvoudige reden dat die zaken geen belang meer hebben - een dergelijke vrijheid berust op onverschilligheid.

Dat voelen we meteen als we overstappen naar die tweede illusie, maakbaarheid. Een neoliberale meritocratie laat uitschijnen dat alles afhangt van eigen inspanning en talenten, wat meteen betekent dat men zelf ten volle verantwoordelijk is. *Nil volentibus arduum*, 'niets is moeilijk voor hen die willen', en in deze tijden van vrije keuze is zelfmanagement en onafhankelijkheid de boodschap. Het is altijd leuk om daar een ander woordje Latijn naast te plaatsen. *Vocavit servos suos* - 'Hij riep zijn slaven.' Dit is de openingszin van de bijbelse parabel over de talenten. De zogezegde vrijheid ligt geketend aan een centrale voorwaarde: dat je succes hebt, jezelf maken betekent 'het' maken. De vrijheid om voor een andere zelfrealisatie te kiezen, buiten het succesverhaal om, is er niet. Een hoogopgeleide vrouw of man die voorrang geeft aan mama of papa zijn, wordt beklaagd. Iemand met een mooie positie die een bevordering weigert omdat hij niet wil verhuizen, is een watje. Iemand die vijf jaar in hetzelfde bedrijf werkt, daar is iets mis mee.

Het idee van de maakbare mens is een illusie, samen met die veronderstelde morele vrijheid. De klassieke normen en waarden zijn van tafel geveegd, dat wel, en samen met het afvoeren van God lijkt het alsof ook elk ethisch bewustzijn verdwenen is. Maar normen en waarden maken integraal deel uit van onze identiteit, we kunnen ze dus niet 'verliezen'. Ze kunnen alleen veranderen, en dat is precies wat er gebeurd is.

De nieuwe hogepriesters

De Schotse moraalfilosoof Alasdair MacIntyre beschrijft dit als een verschuiving van een gemeenschapsethiek naar een wereldorde waarin het individu schijnbaar geldt als norm. In zijn magnum opus *After Virtue* doorprijkt hij die illusie van de moderne vrijheid. Ja, we zijn bevrijd van pastores en hun dwingende moraal, maar nee, we zijn niet vrij, integendeel. Er is een nieuwe moraal met eigen hogepriesters, die bovendien veel meer dwang uitoefenen dan de vorige, omdat ze zich als wetenschappelijk en dus als niet voor discussie vatbaar voordoen. Het enige gebod van die moraal is *systematic effectiveness*, meteen de mantra van de eerste hogepriester, de nieuwe manager. De tweede is de nieuwe psychotherapeut, wiens mantra 'aanpassing' luidt.

Voor MacIntyre komt die systematische effectiviteit neer op bedrog en manipulatie. Bedrog, omdat het maar een schaamlapje is voor het eigenlijke doel: meer winst op korte termijn. Nogal wat meetings beginnen vandaag met een presentatie van de laatste *stats*, waarna maatregelen volgen die al in het dictaat van de cijfers vervat liggen. Het morele aspect daarin noemt MacIntyre manipulatie van mensen op grote schaal. Manipulatie met betrekking tot de manier waarop zij hun werk en dus hun leven moeten organiseren, hoe zij over zichzelf en anderen moeten denken. Als de nieuwe morele maatstaf succes is, dan is de nieuwe immorele mens de mislukking. Hij wordt doorverwezen naar de tweede hogepriester, de moderne psychotherapeut, waar de mislukking herdoopt wordt tot een te behandelen stoornis. Zo effectief mogelijk, dat spreekt voor zich.

Binnen de lijntjes

Nochtans was het zo mooi begonnen. In een beginperiode levert een meritocratisch beleid zonder twijfel heel wat positiefs op. Het individu als manager van het eigen leven krijgt meer zeggenschap over zijn werk en wordt daarvoor nog beter betaald ook. Daardoor neemt zijn loyaliteit toe voor het bedrijf dat hem die kansen biedt. Niet alleen zijn jobsatisfactie stijgt, ook zijn verantwoordelijkheidsgevoel, zowel wat het eigen werk betreft als tegenover de onderneming. Hij maakt er deel van uit, het is ook zijn bedrijf, school of ziekenhuis, en een uurtje meer werken als het nodig is, dat hoort erbij. Het resultaat daarvan is een hoge moraal, in de dubbele betekenis van hoge zedelijkheid en positieve gemoedsstemming. In zo'n bedrijf is het aangenaam werken.

Uit hoofde van het systeem zelf zal dit na een aantal jaren evolueren naar het tegendeel. Enkel de beste 'krachten' - de meest productieve - mogen beloond worden. Daarvoor wordt een meetsysteem ontwikkeld, wat op zijn beurt betekent dat de criteria voor kwaliteit van bovenaf komen onder de vorm van een dictaat. Weg zeggenschap, weg autonomie, *enter* functioneringsgesprekken en kwantitatieve evaluaties.

Dat is het startpunt van een negatieve spiraal. Het verlies aan zeggenschap over de eigen job betekent meteen dat mensen zich minder betrokken voelen ('Ze luisteren toch niet'), en dus ook minder verantwoordelijk ('Zolang ik binnen de lijntjes kleur, kunnen ze me niks maken'). Extraatjes worden met tegenzin gepresteerd. De vroegere collega's worden te duchten concurrenten. De betrokkenheid bij het bedrijf verdwijnt, samen met dat verantwoordelijkheidsbesef. Het eindpunt is een lage moraal, weer in de dubbele betekenis van het woord. In zo'n bedrijf worden mensen ziek.

Staat het op papier?

Tegen de achtergrond van deze kwalijke evolutie verdwijnt de arbeidsethiek, en beetje bij beetje ook de gemeenschapsethiek. Als we zelf niks meer te zeggen hebben over onze job, dan voelen we ons niet verantwoordelijk. Als we niet het gevoel hebben deel uit te maken van de organisatie, waarom zouden we ons druk maken? Ruimer nog, als we overal te horen krijgen dat individueel succes de maatstaf is, wat malen we nog om maatschappelijke plichten? We doen enkel nog wat er verwacht wordt en dat moet bovendien duidelijk op papier staan.

In de plaats van een gemeenschapsethiek krijgen we het contract. Het is een veeg teken aan de wand dat zo ongeveer alle menselijke verhoudingen vandaag via een contract geregeld worden, van arbeid over huwelijk tot opvoeding en psychotherapie. Voor de lezers die dit niet mochten weten: het is ondertussen gangbaar dat er met weerspannige leerlingen, moeilijk opvoedbare jongeren en psychiatrische patiënten 'contracten' afgesloten worden. Alsof een handtekening onder een stuk papier een waarborg biedt tegen spijbelen, drinken of zelfmoordpogingen. Hoe ziek is een maatschappij als ze de opvoeding van haar toekomstige burgers moet regelen via een contract?

May you live in interesting times. Onze maatschappij is de hoogst opgeleide in de geschiedenis. Mensen leven langer dan ooit in een wereld met ongekende materiële mogelijkheden die nog steeds makkelijk toegankelijk zijn. Tezelfdertijd zijn we al die verworvenheden razendsnel uit handen aan het geven, en ons wordt dan nog wijsgemaakt dat het onze eigen schuld is ook en dat we ervoor zullen moeten opdraaien. Dat we ons consumptiegedrag moeten aanpassen, is duidelijk. Dat we ook onze manier van denken moeten veranderen, ligt een flink stuk moeilijker. We hebben een nieuwe verlichting nodig, correcter, een terugkeer naar de eigenlijke verlichting, waarin passie gecombineerd wordt met rede en empathie, in functie van een duurzaam maatschappelijk beleid.

Dit is een uittreksel uit de Paul Verbraekenlezing die zaterdag plaatsvindt in het Zuiderpershuis (Waalse Kaai 14, Antwerpen) om 17 uur, met als titel 'De neoliberale waanzin. Flexibel, efficiënt en gestoord'. De tekst wordt integraal gepubliceerd door VubPress.

Paul Verhaeghe